

УДК 159.9.01:167/168(477)«20»

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОГО СМISЛУ ТА РОЛІ «ВІДКРИТОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ» В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПРИКЛАДНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Данилюк І. В., д. психол. н., професор,
декан факультету психології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Ларін Д. І., аспірант
кафедри загальної психології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті здійснено теоретичний аналіз методологічних зasad дослідження історичного смислу та ролі «відкритої психологічної кризи» в контексті розвитку прикладних напрямків у психології. Проаналізовано значення «відкритої психологічної кризи» у становленні сучасної психологічної науки.

Ключові слова: методологічні засади, історичний смисл, відкрита психологічна криза, прикладна психологія.

В статье представлен теоретический анализ методологических основ исследования исторического смысла и роли «открытого психологического кризиса» в контексте развития прикладных направлений в психологии. Проанализирована роль «открытого психологического кризиса» в становлении современной психологической науки.

Ключевые слова: методологические основы, исторический смысл, открытый психологический кризис, прикладная психология.

Daniluk I.V., Larin D.I. METODOLGICAL PRINCIPLES OF HISTORICAL RESEARCH AND THE ROLE OF MEANING “OPEN PSYCHOLOGICAL CRISIS” IN THE CONTEXT OF APPLIED PSYCHOLOGY

The article presents a theoretical analysis of methodological principles of research and historical meaning as “open psychological crisis” in the context of applied areas of psychology. The role of “open psychological crisis” in the development of modern psychology analysed.

Key words: methodological principles, historical sense, opened a psychological crisis, applied psychology.

Постановка проблеми. Про наявність кризи або серйозних методологічних труднощів згадували в останні роки такі психологи: В. Зінченко [4], О. Тихомиров [9], А. Брушлінський, І. Волков та ін [3; 4; 5; 8]. Криза у психології зафіксована і зарубіжними авторами: Л. Гараї, М. Кечке (1997), М. Коул (1997) та ін Складається певне істотне враження про наявність факту кризи (явно методологічної).

Так, згадуємо знамениту «відкриту кризу» у психології, описану й проаналізовану К. Бюлером (1927) і Л. Виготським (1982), К. Левіним (1931) і С. Рубінштейном (1935, 1940). Питання, чи є зв’язок цієї кризи з сучасними поглядами, та коли вперше виникли кризові явища в психології, залишається відкритим. При цьому термін виникнення кризи збігається з датою формування наукової психології - символічно, у період «відкритої психологічної кризи» [3].

М. Ланге визначив ознаки періоду «відкритої кризи» в історії психології за критерієм «величезної розбіжності» («відсутності загальноприйнятої системи в науці») – якщо він існує, то психологія не має «основ», «фундаменту» [6, с. 56].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний аналіз робіт радянських та зарубіжних вчених періоду «відкритої психологічної кризи» виявив її зв’язок із формуванням поведінкової психології (рефлексології та біхевіоризму) в поглядах І. Сеченова [11], І. Павлова [8], С. Рубінштейна [11], Дж. Уотсона [13], Е. Торндайка, Е. Толмена, та ін [20].

Необхідним в аналізі досліджень постало також врахування характеру психологічних систем «історичного смислу» психологічної кризи в поглядах Л. Виготського, [3], М. Ярошевського [20], В. Роменця [10].

Слід зазначити, що історико-психологічний аналіз робіт Л. Виготського надав зможу визначити аспекти психологічного дослідження [3].

Існує велика кількість робіт, що містять історичні нариси психологічних напрямків. У нашому історико-психологічному дослідженні ми окреслимо методологічні проблеми, які стосувалися періоду відкритої кризи у психології початку ХХ століття.

Автор порушує питання методології, принципів, а також методів і конкретних процедур історико-психологічного дослі-

дження. Серед найважливіших постають наступність у розвитку вітчизняної психології, відношення радянської історії психології до світових концепцій, її ідейна сутність. Без вирішення цих загальних проблем стає неможливою розробка концепції історії психології в національній формі по відношенню до всесвітньо-історичної [10].

Недостатньо дослідженям є період історії психології в дореволюційні часи (до 1917 р.), за виключенням праці О. Смирнова, що ускладнює процес аналізу історико-психологічної літератури, особливо за умов розвитку методологічної кризи (через відсутність власне психологічної методології). Лишається практично недослідженним період розвитку психологічної думки у Росії до XVIII ст. Характерно, що фундаментальна праця О. Смирнова [18] з історії розвитку психологічної науки в СРСР починається з аналізу психологічних поглядів прогресивних радянських мислителів [12].

Недостатньо досліджено процес формування радянської психології, особливо його початковий етап, що припадає на період 20-х – сер. 30-х рр. Цей виключно насищений етап розвитку радянської психології не має цілісного опису та представлений у літературі окремими аспектами, висвітленими певними авторами.

Постановка завдання. Головними цілями статті є висвітлення методологічних засад дослідження історичного смислу та ролі «відкритої психологічної кризи» у контексті розвитку прикладних напрямків у психології та обґрунтування значення ролі періоду «відкритої психологічної кризи» у становленні психологічної науки в межах історико-психологічного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Знання історії психології необхідне для розуміння різних теорій і напрямів сучасної психології, тенденцій її розвитку. Тільки спираючись на історичний контекст, можна зрозуміти їх сутність, оцінити новизну й усвідомити їх смисл.

Період «відкритої психологічної кризи» – історичний період (1910-1930 рр.), зумовлений невідповідністю сформованих психологічних уявлень та потребою суспільства в розвитку нових досліджень у психологічній науці та практиці. Таким чином, невідповідність застарілої системи методології створила потребу у формуванні нового наукового (понятійно-категоріального) апарату [4].

Історичний смисл періоду визначає провідні ідеї розвитку психологічних уявлень. У психології немає узагальненого поняття «історичного смислу періоду відкритої кризи», так як дане поняття більше належить до історії філософії, аніж до психологічної

науки. Тож спробуємо подати вихідне положення поняття «історичного смислу» у контексті періоду відкритої кризи:

«Історичний смисл періоду відкритої психологічної кризи» – поняття, що визначає актуальні запити та уявлення історичного періоду у розвитку історії психології як науки.

«Період відкритої психологічної кризи» в історії психології – це період занепаду й одночасного розвитку фундаментальних психологічних напрямків: таких, як психоаналіз (З. Фрейд [14] А. Адлер, [2]. К. Юнг [18]), його поділ на гуманістичний (Е. Фромм [16], К. Хорні [19].) та екзистенційний (О. Ранк та ін.); біхевіоризм та його розмежування на класичний (Д. Уотсон, Е. Торндайк), цільовий (Е. Толмен) та математичний (К. Холл); новий гуманістичний напрям, так звана «третєої сили у психології» (автор терміну - А. Маслоу) з новим холістичним поглядом на структуру психіки та природу психічного (А.Маслоу, К. Роджерс, Г. Олпорт, О. Лоуен) [11; 13; 18; 20].

Зміст періоду «відкритої психологічної кризи» полягає у багатоманітності дихотомічних уявлень науковців стосовно тлумачення і розгляду предмету історико-психологічного дослідження – психіки у всій її різноманітності. Дослідження власне «смислу» постає науковою проблемою у вивченні цього складного і водночас надзвичайно цікавого періоду розвитку психології [3, с. 60].

Криза психологічної науки розкрила корінні недоліки її теоретичних зasad, не тільки не вирішивши її, але навіть не розкривши їх загального та істинного джерела. Адже ця криза нічим не закінчилася, а перейшла в «хронічну депресію»: її принципове рішення так і не окреслилось, ворогуючі напрямки почали приходити до «спільного знаменника», що зумовило згасання активного інтересу до кризи. Однак, джерело цієї кризи лишилось, воно й сьогодні заважає психології стати систематичною наукою; навіть вагомі результати експериментальних досліджень лишаються розрізненими, а також такі важливі розділи, як психологія особистості, формування переконань і так званої спрямованості в теорії приречені на «метафізичні гіпотези», а в експерименті – на «сліпі проби та помилки» [10, с.3].

Істинним джерелом «відкритої кризи психології» лишається онтологічний дуалізм – визнання матерії і психіки двома світами, абсолютно відокремленими одне від одного. Характерно, що жоден із ворогуючих напрямків періоду кризи не піддавав сумніву цей дуалізм. Для цих напрямків матеріальний процес та відчуття, матеріальне

тіло та суб'єкт залишались абсолютно різними, несумісними, і жодна еволюція не в змозі пояснити перехід від одного до іншого, хоча й демонструє його як факт. Якщо ж усвідомлювати їх як абсолютно суперечливі види буття, то цей перехід дійсно зрозуміти неможливо [14].

Справді, філософські положення повинні отримати реалізацію в матеріалі самої науки, адже без цього вони не спрацюють. Отже, виникають нові завдання експериментального дослідження та теоретичного осмислення. На початку другої третини ХХ ст., коли «криза» досягла свого завершення, стали з'являтись та накопичуватись нові матеріали, які в даному відношенні мають принципове значення: вчення про роль орієнтовної діяльності в побудові умовного рефлексу, вчення про функціональні системи, біомеханіки безумовних рухів, кібернетики, вчення про інформацію. Ці нові факти та концепції, що у подальшому будуть вбудовані у систему, реалізують у конкретному матеріалі загальні положення діалектичного матеріалізму про єдність процесів вищої нервової діяльності та психіки. Більше того, вони ведуть до нового розуміння предмету психології та до пояснення того, як у цьому предметі розчиняються загадні вище протиріччя, що були сформовані в період «відкритої психологічної кризи», коли вказаних нових фактів ще не було, та, відповідно, вони не могли бути подолані [5, с.34].

Питання методології дослідження змушували замислюватись багатьох науковців. Традиційна для психології велика кількість шкіл і підходів до вивчення тієї чи іншої конкретної проблеми стимулювала звернення уваги на власне методологічні питання науки.

Методологічна криза (19 ст.) у психології виникла з потреби пошуку нових шляхів у побудові нової, об'єктивної психології, методи якої повинні стати провідними при дослідженні психічного. На межі століть ще здавалося, що ці суперечності приведуть до єдиної думки й сформується методологія нової, позитивної психології. Загальною тенденцією був перехід від психології, що вивчає феномени свідомості, до психології, яка досліжує цілісну систему «организм-середовище» [6].

Потреба вирішення актуальних завдань спонукала до інтенсивного розвитку психології творчості, організаторської діяльності, інформаційної психології та інших напрямів. Це пояснюється не іманентним розвитком психології, а життєвими потребами людей. Логіка поступу науки має надіндивідуальний характер, можливо, це і є істинна суть самої творчої індивідуальності [20].

М. Ярошевський нагадує, що ХХ століття в історії товариства психологів означалося відкриттям IV Міжнародного конгресу в Парижі у 1900 р. Виступаючи на конгресі, видатні психологи – Т. Рібо, Г. Еббінгауз – не могли передбачити наступ нової ери в психології. Але вже I. Павлов на рубежі віків запропонував об'єктивне дослідження поведінки на основі рефлекторної теорії (умовні рефлекси), а Дьюї в самому кінці XIX ст висунув ідею зворотного зв'язку в рефлекторній теорії [20].

Отже, психологи зіштовхнулись із головною антиномією творчості. З одного боку, тут діє непередбачуване, яке виходить за межі логічного висновку. Проте творча думка детермінується не тільки минулим і сучасним, а й майбутнім (відшукуваним результатом), який передбачається суб'єктом творчості та існує лише в його голові. У другій половині ХХ ст. прогнозування вченого перетворилось на предмет особливої інтересу як важлива властивість, що не поступається іншим дослідницьким здібностям. Розробка прогнозів є своєрідною діяльністю вченого. Яке прийняти рішення, як спрямувати наукову діяльність – це, на думку М. Ярошевського, істотно визначає творчий успіх, ефективність досліджень [8].

Виникає потреба відшукати засоби оптимізації та забезпечення прогностичного апарату наукового мислення. Так звана футурологія говорить не тільки про наступні зрушенння науки, а й про риси майбутнього світу самої людини. Передбачення змін у психології пов'язується із прогнозами зрушень у соціальній сфері

Результати дослідження. Отже, розглянувши методологічні засади дослідження історичного смислу та ролі «відкритої психологічної кризи» у контексті розвитку прикладних напрямків в психології. Нам здається,

В. Виготський був правий, стверджуючи першочерговість методологічних питань. Дійсно, «можливість психології як науки є методологічна проблема насамперед» (В. Виготський, 1982, с. 417) і «... психологія не рушить далі, поки не створить методології, що першим кроком вперед буде методологія, це безсумнівно» (В. Виготський, 1982, с. 423). Ситуація у психологічній науці в черговий раз «відтворюється»: через багато років і філософія, і практика знову настійно вимагають від психології в першу чергу розробки її методології.

Сучасна вітчизняна соціальна та гуманітарна наука, зокрема психологія культури, має піднятися до перетворення соціально-політичних, історичних і культурних завдань на професійно-орієнтовані пробле-

ми, програми, технології, рекомендації та практику їх здійснення. Постійне підвищення інтересу громадськості до досліджень у галузі психології культури, особливо історичної психології – ознака супільного пошуку виходу із системної кризи

Висновки з проведеного дослідження. Варто зазначити про нове розуміння психічного розвитку, розроблене М. Басовим [2] і Л. Виготським [3]. Ці концепції доводять, що 20-30-і рр. були періодом розвитку, злету вітчизняної дитячої психології, а ідеї, що з'явилися у той час, ще протягом тривалого періоду спрямовували теоретичні розробки вчених [10].

Історизм, конкретність та системність аналізу є передумовами адекватного розвитку еволюції наукових ідей (періоду відкритої психологічної кризи), ключем для розуміння причин тих уявлень, якими оперує сучасний практичний психолог. Глобальна, позаконтекстна оцінка різних гіпотез, концепції, методологічних установок перешкоджає розумінню їх справжнього смислу та функцій у межах наукового прогресу [4].

Те, із чого починала радянська психологія, яка ще не розвинула свого власного змісту вивчення психології людини, було своєрідною методологією, що номінально вважалась марксистською, проте насправді могла задовольняти (чи не задовольняти) широке коло теоретиків, які взялися за вирішення фундаментальних проблем людського буття.

Використання результатів історико-психологічного дослідження матиме перспективи у здійсненні якісного історико-психологічного аналізу ролі історичного періоду відкритої психологічної кризи у психології першої третини ХХ ст., що буде реалізоване в подальшому аспекті дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адлер А. Понять природу человека / А. Адлер. – Санкт-Петербург: Изд-во Моск. ун-та, 2003. – 207 с. – (4).
2. Адлер А. Психология власти // А. Адлер. Наука жить.– К., 1997. – С. 235-240.
3. Выготский Л. Исторический смысл психологического кризиса / Л. Выготский. – 2008. – №1. – С. 56–65.
4. Зинченко В. Теоретические проблемы психологии восприятия и задачи генетического исследования / В. Зинченко // Хрестоматия по психологии / В. Зинченко. – Москва: Астрель, 1997. – С. 252–300.
5. Ланге Н. Психология / Н. Ланге. // Мир. – 2014. – №6. – С. 10–34.
6. Ланге Н. Психология / Н. Ланге. // Мир. – 2014. – № 12. – С. 56–98.
7. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу. – Москва: Ваклер, 2007. – 300 с.
8. Павлов И. Полное собрание сочинений / И. Павлов. // 3-е изд., испр. и доп. – 2001. – №7. – С. 58–88.
9. Раєвський О. До питання про ідеологічне в психологічний характеристиці особистості / О. Раєвський // Наук. зап. НДП МО УРСР. – К.: Рад. Школа, 1996. – Т. VI. – С. 63-66.
10. Роменець В. Історія психологія XIX – початку ХХ століття / В. Роменець. – Київ: Либідь, 2007. – 832 с.
11. Рубинштейн С. Принцип творческой самодеятельности. К философским основам современной педагогики / С. Рубинштейн. – Одесса, 2002. – С. 24–64.
12. Сеченов И. Избранные философские и психологические произведения / И. Сеченов. – Москва: Азбука-Классика, 2007. – 678 с.
13. Уотсон Дж. Психология как наука о поведении / Дж Уотсон. – Москва: Госиздат, 2006. – 298 с.
14. Фрейд З. Лекції по введенню в Psychoanaliz [Електронний ресурс] // 2-е доповнене. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://ua-referat.com>.
15. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции / З. Фрейд, Ф. Басин, М. Ярошевский. – М.: Наука, 1999. – 388 с.
16. Фромм, Э. Теория Фрейда: Миссия Зигмунда Фрейда. Анализ его личности и влияния. Величие и ограниченность теории Фрейда / Э. Фромм; пер. с англ. А. Александровой. – М.: Астрель, 2012. – 315 с.
17. Юнг К. Аналитическая психология / К. Юнг. – Москва: ООО «Попурри», 1996. – 310 с.
18. Юнг К. Тэвистокские лекции / К. Юнг // Исследование процесса индивидуации. Пер. с англ. – М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 1998. – 295 с. («Актуальная психология»).
19. Хорни К. Невротическая личность нашего времени // К. Хорни Невротическая личность нашего времени. Самоанализ. – М.: Аст-Астрель, 1993. – 221 с.
20. Ярошевский М. История психологии / М. Ярошевский. – М.: Мысль, 1985. – 575 с.